Овчиннікова І.І.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

БАГАТОЗНАЧНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТИВНА ПІДСТАВА БАГАТОВИМІРНОЇ СЕМАНТИЧНОЇ ТИПОЛОГІЇ ДІЄСЛІВНИХ ЗНАЧЕНЬ

У статті проаналізовано дієслова дії української мови з погляду їхньої багатозначності та співвіднесеності з категорією способу (роду) дієслівної дії; виявлено здатність дієслів дії функціонувати в межах різних лексико-семантичних груп з огляду на семантичні, морфологічні й синтаксичні показники; визначено принцип створення багатовимірної типології дієслівних значень.

Ключові слова: *дієслово, значення, вид, спосіб дієслівної дії, типологія .*

Одним із невирішених питань української мовознавчої науки є створення семантичної типології дієслівних значень. Ця проблема, попри свою давню історію, не втрачає своєї актуальності з огляду на значеннєву й структурну складність дієслова як одиниці, в якій тісно переплетені власне семантичні й граматичні ознаки.

Дієслівні категорійні характеристики є тим наріжним каменем, який змушує дослідників замислитися над виробленням інтегральних, універсальних принципів опису дієслівного значення, застосування яких уможливило б здійснення об'єктивної семантичної класифікації дієслів, базованої на логічних і несуперечливих засадах. Основні труднощі у виробленні таких принципів зумовлені динамічністю й гнучкістю семантики дієслова, здатної до вираження надзвичайно розгалуженою системою формально-граматичних показників, які вступають між собою в синонімічні й омонімічні відношення.

Яскравим прикладом симбіозу семантики й граматики є властива слов'янському дієслову категорія виду. Спостереження над дієслівною лексикою в аспекті подальшої типології не може не привертати увагу дослідника на її поведінку під час видової модифікації, тому для мовознавства не новим є усвідомлення того, що засіб формального (морфологічного) вираження завершеності / незавершеності дії в дієслівній лексемі часто демонструє семантичні невідповідності, пор.: *фарбувати – пофарбувати* і *читати –*

почитати; *знімати – зняти* і *зберігати – зберегти*. Однак попри загальне визнання того, що аспектуальні особливості дієслова тісно пов'язані з його семантичним потенціалом, спеціальних розвідок, зорієнтованих на практичне застосування принципів цього зв'язку під час розробки типології дієслівної лексики, небагато.

У східнослов'янському мовознавстві одним з перших, хто звернув увагу на актуалізацію семантичних відтінків під час творення видових пар дієслова й невідповідність цих відтінків усталеному твердженню про цілісність / нецілісність позначеної ними дії, був Ю. Маслов [6]. Саме він уперше поставив за необхідне з'ясувати, як особливості, що характеризують функціонування виду (а саме особливості, які виявляються у видовій неспіввіднесеності, а також у різному характері відношення, що пов'язує члени видових пар різних типів), можуть бути пояснені власне семантичними особливостями, пов'язаними з онтологічним характером дієслівної дії [2, с. 41]. Розглядаючи видові протиставлення на кшталт *приходити – прийти, діяти – подіяти*, Ю. Маслов наголосив на тому, що не кожне протиставлення охоплює співвідносні пари дієслів доконаного і недоконаного виду, як-от *бачити – побачити, дякувати – подякувати* в аспекті неможливості *бачити* і *нарешті побачити*, *дякувати* і *нарешті подякувати*, оскільки ці граматично недоконані-доконані дієслова семантично протиставлені за «якимись іншими показниками» [6, с. 304]. Очевидно, що «інші показники» мають зовсім не морфологічну сутність, тобто не мають відношення до вираження тими чи іншими префіксами, суфіксами, постфіксами, як це властиво звичайній видовій парі, яка не зазнає семантичних модифікацій, наприклад: *ділити – поділити, пекти – спекти, робити – зробити* тощо. Якщо до цих фактів, зауважує Ю. Маслов, додати ще й наявність значеннєвих варіантів, то ми отримаємо «картину значної семантичної неоднорідності кожного виду, картину значних коливань конкретного мисленнєвого (поняттєвого) змісту граматичної категорії виду в різних співвідносних видових парах [6, с. 305]. Визнання цього положення вимагає від мовознавця, щоб «він, досліджуючи семантику виду, не обмежувався пошуками такої загальної формули, яка дала б йому змогу охопити в єдиному визначенні усе багатоманіття семантичних відтінків, а щоб він скрупульозним аналізом власне цих відтінків і причин поширення кожного з них у межах певної ділянки дієслівної лексики розкрив би справжню сутність і взаємовідношення конкретних поняттєвих

категорій, які тут співіснують під покровом єдиного формально-граматичного цілого» [6, с. 305].

Питання про відтінки кожного видового значення в слов'янській мовознавчій науці має доволі давню традицію, представлену працями О. Востокова, П. Фортунатова, О. Шахматова, В. Виноградова та ін. Проте його розробка йшла переважно шляхом з'ясування відтінків значення, які вносять у дієслова окремі префікси й деякі суфікси, тобто шляхом прикріплення семантичних явищ до фактів морфології. Основна увага в російському мовознавстві була приділена тим семантичним особливостям дієслова, які пояснюють наявність чи відсутність видової співвіднесеності [1], і менше уваги – тим семантичним ознакам, які пояснюють різний характер семантичного співвідношення між членами єдиної видової пари у різних типів дієслів або між семантично корелятивними дієсловами різних видів у випадку видової неспіввідносності [2, с. 42]. Загалом така позиція властива й українському мовознавству [3; 4; 7; 8; 9; 11]. Однак, на думку Ю. Маслова, такий шлях є помилковим, оскільки справа тут не тільки в розрізненні морфологічних типів. Протилежність значень 'незавершеність' – 'завершеність', безперечно, виявляється у таких різних за своєю морфологічною характеристикою парах, як *ловити – спіймати, робити – зробити,* однак не може виявитися в морфологічно однотипних з ними *діяти – подіяти, бігти – забігти,* для яких очевидною є семантична невідповідність. Отже, можливість протиставлення парних дієслів залежить не від того чи іншого способу вираження виду в цих дієсловах, а від інших причин. Можливо, відповідь закладена в особливостях лексичного значення і в якихось об'єктивних властивостях власне позначуваних ними дій і процесів. Ю. Маслов наголосив також і на тому, що морфологія не може слугувати достатньою опорою для семантичного критерію, і має бути знайдений інший, а саме синтаксичний критерій: «Очевидно, таким критерієм мусить бути саме розмежування між дієсловами за їхньою здатністю вступати в певні словосполучення, тобто розмежування валентності дієслів» [6, с. 305]. При цьому деякі можливості видових відтінків і значень мусять бути виведені з особливостей лексичної семантики дієслова, а насправді – з об'єктивних властивостей самих позначуваних цими дієслівними дієсловами дій [6, с. 316].

Для унаочнення висловленого дослідником припущення можна навести речення з дієслівним предикатом фізичної дії, морфологічні й

синтаксичні можливості якого у вираженні семантичних відтінків є неспівмірними, пор.: *Раніше, ніж починати снідання, старійшина* ***ламав*** *хліб* (С. Скляренко) – *Хтось* ***ламав*** *гілки в лісі* (М. Хвильовий). Морфологічна реалізація доконаного виду дієслова *ламати* можлива у вигляді: *Батько* ***розламав*** *хліб і подав мені шмат* (М. Стельмах) – *Хтось тут був до них,* ***пообламував*** *силу-силенну гілля на кущах і деревах* (Б. Лепкий). Так, у першому реченні із предикатом *розламати* в ролі об'єкта не може бути імені на позначення сукупності (*гілля*), а в другому при предикаті *пообламувати* – імені на позначення одиничного, конкретного предмета (*хліб*). Наведені приклади підтверджують думку про те, що для типології дієслівних значень «слід знайти об'єктивний критерій, якщо ми не хочемо, щоб питання вирішувалося від випадку до випадку залежно від суб'єктивних смаків того чи іншого дослідника. Щоб сформулювати цей об'єктивний критерій, потрібно знайти в мові положення, за якого протиставленість видів «автоматично» знімалась би на користь одного з них» [6, с. 307].

Твердження Ю. Маслова про поєднання семантичних і граматичних властивостей дієслівної лексеми з урахуванням специфіки об'єктивної дійсності, яку вона позначає, було підтримане Т. Булигіною й узято за принципове при розробці семантичної типології дієслівних предикатів [2], а також розширене припущенням, згідно з яким граматичні показники залежать від семантичного класу дієслова, тобто від внутрішньо притаманних йому властивостей [2, с. 41]. У своїй класифікації дослідниця прагнула розмежовувати властивості, «питомо» притаманні дієслову як представнику певного семантичного типу, і ті «вторинні» значення, які пов'язані зі значенням категорії виду [2, с. 43]

Висловлена Ю. Масловим теза, що була ефективно реалізована в концепції З. Вендлера [13] і сутність якої полягає в необхідності врахування трьох основних показників дієслівної лексеми – значення, морфологічних ознак і синтаксичної сполучуваності, – може стати об'єктивною підставою для загальної типології дієслівних значень не лише української, а й тих мов, для граматики яких релевантним є часове й видове співвіднесення позначуваної дії. Відомо, що в українському мовознавстві аспекти такого співвіднесення розглядають у межах морфолого-словотвірної категорії роду (способу) дієслівної дії, яка «ґрунтується на семантичній опозиції цілісність / нецілісність дій, станів, процесів» [3, с. 235]. Дієслова,

протиставлені за способом дієслівної дії, розглядають як різні лексеми, одна з яких має додаткову сему, що характеризує дію за певною ознакою [3, с. 235].

У розумінні сучасної семасіологічної традиції можна стверджувати, що така «додаткова» сема по суті має назву «диференційна», тобто така, що слугує розрізненню семантичних відтінків лексем тієї чи іншої мови (пор.: недок. *різати* – док. *нарізати* – диференційна сема 'кількість', *перерізати* – диференційна сема 'інструмент', *зрізати* – диференційна сема 'місцеположення', *надрізати* – диференційна сема 'ступінь результативності' і т.д.). Наявність різних диференційних сем у межах семантичної структури однієї і тієї самої лексеми засвідчує її багатозначність, тобто можливість закріплювати за одним звуковим комплексом різні поняття й концепти, що специфічно виражається на граматичному рівні. Концентрація в межах однієї лексеми кількох понять або концептів, у свою чергу, призводить до того, що одна і та сама лексема стає елементом кількох лексико-семантичних груп, що значно ускладнює типологічну роботу дослідника і ставить його перед проблемою врахування значеннєвої динаміки слова. Така особливість, властива дієслівній лексемі, значною мірою зумовила відсутність універсальної типології дієслів зокрема у слов'янських мовах.

Ми припускаємо, що виявлення й аналіз реалізації дієслівної семантики в аспекті її можливих способів (родів) дає змогу визначити диференційні семи, актуалізація яких спричиняє перехід однієї і тієї самої дієслівної лексеми з однієї лексико-семантичної групи до іншої і навіть до різних лексико-семантичних класів. При цьому важливо враховувати морфологічні показники, яких набуває дієслово під час позначення того чи іншого способу дії, а також зважати на його синтаксичну сполучуваність, яка за актуалізації різних диференційних сем також буде різною. Припущення можна проілюструвати на прикладі дієслів фізичної дії та руху, які оптимально поєднують у собі категорійні семантичні ознаки дії.

У першому значенні дієслово *копати* представляє власне фізичну дію суб'єкта без конкретної вказівки на її мету: *«Копати – 1. Розпушувати землю заступом, лопатою тощо»* [10, Т.4, с. 279]. Загальне значення власне фізичної дії суб'єкта передбачає реалізацію таких семантичних нюансів, як-от:

- вказівка на якість, характер, уточнення способу фізичної дії суб'єкта, репрезентовану лексемами *обкопувати /обкопати;*

прикопувати / прикопати; підкопувати / підкопати; скопувати / скопати, наприклад: *Хотина за два дні* ***скопала*** *ввесь огород, заскородила грядки* (І. Нечуй-Левицький);

- результативність, «завершення конкретної фізичної дії, що визначає трудову діяльність людини» [10, Т.4, с.238], представлену лексемами *докопувати / докопати*, а також повторність виконання дії, виражену в словах *перекопувати / перекопати*, наприклад: *Нарешті город* ***докопала*** (Панас Мирний);

- багатократність і розподільність дії, репрезентовану в лексемах *попокопати, перекопувати / перекопати*, наприклад: *Він* ***перекопав*** *тверду, як камінь, землю, сам насипав клумби, засіяв квітами* (О. Гончар); *Ровів стільки* ***перекопали****, що як і самим не заблукати* (А. Кащенко).

- інтенсивність фізичної дії суб'єкта, яка може бути недостатньою (*покопувати / покопати*) й надмірною (*перекопати, прокопати, накопатися*), наприклад: *А мати так за день* ***накопалася****, що й руки не підніме* (С. Васильченко).

Друге значення дієслова *копати* уможливлює його зарахування до лексико-семантичної групи дієслів фізичної дії із семантикою створення: *«Копати – 2. Робити заглиблення, виймаючи, відкидаючи землю заступом, лопатою тощо»* [10, Т.4, с. 279]. Семантичні можливості дієслівної лексеми в такому значенні виявляються в наявності значно меншої кількості порівняно з першим значенням додаткових сем, які вказують на:

- результативність фізичної дії створення, репрезентовану лексемами: *вкопувати / вкопати, викопувати / викопати, закопувати / закопати*, наприклад: *Була година третя, як* ***вкопали*** *Хрест між хрестів* (Є. Маланюк); *Богдан з своїми козаками побудував церкву неподалік від своїх палат, а під церквою* ***викопав*** *льохи, якими водив свої коні до Тясмина напувати* (А. Кащенко);

- одноразовість виконання дії, яку виражає лексема *копнути*, наприклад: *Горобенко глибоко* ***копнув*** *землю лопатою* (Б. Антоненко-Давидович).

Очевидним є той факт, що здатність до вираження додаткових семантичних відтінків фізичної дії у межах цього ЛСВ є низькою, однак варто наголосити на тому, що саме в цьому значенні можливою є вказівка на одноразовість дії, чого не можна сказати про решту значень аналізованого дієслова. Окрім того, на синтаксичному рівні дієслівний предикат *копати* у другому значенні вимагає

обов'язкового заповнення позиції об'єкта, який передбачає створення, заглиблення.

У третьому значенні дієслово копати позначає: *«3. Добувати що-небудь із землі за допомогою заступа, кирки тощо»* [10, Т.4, с. 279]. У такому розумінні дієслово набуває семантичної вказівки на мету фізичної дії, яка може бути уточнена лише додатковою семою способу, характеру досягнення мети, що при цьому позначена результативністю. Ця сема реалізована в дієслівних лексемах *викопувати / викопати; відкопувати / відкопати; розкопувати / розкопати; накопати*, наприклад: *До обіду Климко* ***накопав*** *п'ятдесят сім картоплин – великих, менших і зовсім дрібних* (Гр. Тютюнник); *Довколишні селяни* ***викопували*** *з-під піску те напівзігниле дерево на свої потреби* (П. Штепа).

Важливо наголосити, що диференційна сема якості дії, позначена результативністю, властива дієслову *копати* лише в цьому значенні. Специфічною ознакою речень із дієслівним предикатом копати в цьому значенні є поширювач мети і / або інструментальна синтаксема.

Четверте значення дієслова *копати* у Словнику української мови подане як переносне: *«Копати – 4. перен. – підступно, таємно діяти на шкоду кому-небудь»* [10, Т.4, с. 279]. Поява у значеннєвій структурі дієслова семи 'відношення' дає підстави для його зарахування до принципово іншого класу дієслів відношення (зокрема групи міжособистісних стосунків), який у загальнокатегорійній семантиці передбачає взаємодію суб'єкта-особи з об'єктом-особою. Однак принагідно варто зауважити, що в цьому значенні семантика дієслова *копати* може бути уточнена диференційною семою «непрямо-зворотної дії, яку виконує суб'єкт у своїх інтересах» [3, с. 242], вираженою лексемами *копатися* і *підкопуватися* й невластивою іншим лексико-семантичним варіантам аналізованого слова, наприклад: *У мене працює начальником і під мене ж* ***підкопується***! (А. Шиян).

Під час розгляду багатозначного дієслова фізичної дії у, так би мовити, «тривимірному» аспекті неважко помітити, що для кожного з виділених лексико-семантичних варіантів властиві свої, специфічні семантичні, морфологічні й синтаксичні ознаки. Так, у першому значенні дієслово *копати* розкриває інформацію про фізичну діяльність суб'єкта, що може бути уточнена диференційними семами способу її здійснення, результативності, інтенсивності,

багатократності, кожна з яких має своє формальне вираження у спеціалізованих префіксах, суфіксах і постфіксі, і не вимагає обов'язкового заповнення об'єктної позиції на синтаксичному рівні. Друге значення дає змогу зарахувати дієслово до лексико-семантичної групи конкретної фізичної дії, спрямованої на створення об'єкта-неістоти (результатива), що позначене відповідно на рівні речення обов'язковим заповненням об'єктної позиції, а на морфологічному рівні – спеціалізованими префіксами й суфіксом, який уможливлює вираження диференційної семи 'одноразовість', невластивої дієслову *копати* в першому значенні. Мета виконання фізичної дії, спрямованої на видобування об'єкта й позначеної результативністю, властива дієслову *копати* в третьому значенні, що відображене на синтаксичному рівні наявністю інструменталя і / або поширювачем мети. Четверте значення дієслова *копати* за рахунок поєднання диференційної семи 'непрямо-зворотна дія' й категорійної семи 'відношення' взагалі засвідчує перехід дієслівної лексеми до іншого семантичного класу, що також позначене на синтаксичному рівні за рахунок обов'язкового заповнення об'єктної позиції найменуванням істоти (особи).

Такий самий підхід можна проілюструвати на дієслові руху. У першому значенні слово *скакати* позначає невизначений (різноспрямований) рух суб'єкта: «*Скакати – 1. Робити стрибок, стрибки, стрибати / стрибком кидатися вниз/ стрибком вихоплюватися кудись, на що-небудь / стрибком перехоплюватися на другий бік чого-небудь / падаючи, ударяючись об що-небудь, підстрибувати, підлітати вгору або відлітати вбік*» [10, Т. 9, с. 244]. Це значення може бути ускладнене додатковими семантичними відтінками, як-от:

- напрямок руху вгору, представлений лексемами *вискакувати / вискочити, заскакувати / заскочити, підскакувати / підскочити, ускакувати / ускочити*; униз: *зіскакувати / зіскочити*; убік: *відскакувати / відскочити*; у різні боки: *розскакуватися / розскочитися*; між чимось і в щось: *проскочити, ускочити*, наприклад: *Кендзєровський, цитьнув і нараз* ***вискочив*** *на двір* (Б. Лепкий);

- розподільність, репрезентовану лексемами *повискакувати, повідскакувати, повскакувати, позіскакувати, попідскакувати*, наприклад: *З диким риком вій махнув нею навколо себе, і всі* ***повідскакували*** *хто куди* (В. Фіялко);

- одноразовість дії (*скакнути, ускакнути*), наприклад: *Кінь **скакнув** уперед, тоді вдарився назад, крутнувся на місці, схарапуджено кинувся вбік* (П. Загребельний).

На синтаксичному рівні конструкції з дієслівним предикатом різноспрямованого руху, як правило, потребують локативного поширювача, що вказує на напрямок руху.

Друге значення дієслова *скакати* виражає зміну місцеположення суб'єкта з можливим доланням перешкод: *«Скакати – 2. Роблячи стрибок, стрибки, переміщатися з одного місця на інше, просуватися далі / швидко переходити з одного об'єкта на інший»* [10, Т. 9, с. 244–245]. Цьому варіанту значення властиве уточнення диференційними семами:

- результативності, вираженої лексемами *перескакувати / перескочити*, наприклад: *Він пішов до себе на тік, з току **перескочив** у свій садок, а з свого садка в Струків* (Б. Грінченко); *Гивор сам по собі розігнався і **перескочив** татар із їхніми кіньми* (М. Вінграновський);

- розподільності руху, вираженої лексемами *поперескакувати / поперескочити*, наприклад: *Слизькі камінці ми **поперескакували*** (В. Нестайко).

Під час виділення диференційних сем у межах цього варіанту значення дієслова руху *скакати* доцільно зауважити, що йому властивий семантичний відтінок результативності, виражений префіксом ***пере-***, що не є характерним для решти лексико-семантичних варіантів. Окрім того, цей варіант значення дієслова на синтаксичному рівні передбачає наявність пасивного об'єкта і / або локативного поширювача, який вказує на початковий і кінцевий пункт руху.

Наступним значенням дієслова *скакати* є різкий коливальний рух: *«Скакати – 3. Різко коливатися / прискорено, швидко битися / дуже тремтіти»* [10, Т. 9, с. 245]. У такому значенні можливий єдиний семантичний відтінок «одноразовості руху з відтінком раптовості» [3, с. 238] (*скакнути, скаконути*), наприклад: *Стукнула дверима, аж столички всі **скакнули**, як живі, й вийшла* (Марко Вовчок).

Попри те, що диференційна сема 'одноразовість' у морфологічному вираженні суфіксом *-ну-* властива й іншим лексико-семантичним варіантам, для цього значення дієслова руху специфічним є синтаксичний показник: на рівні речення дієслівний

предикат *скакати* передбачає заповнення позиції суб'єктної синтаксеми найменуваннями неістот, а також не може бути поширений локативом.

Четверте значення репрезентує несамостійний рух суб'єкта: *«Скакати – 4. Їхати на конях навскач»* [10, Т. 9, с. 245]. Такому лексико-семантичному варіанту властиве уточнення диференційними семами:

- способу, характеру руху, мета якого при цьому позначена результативністю (доскакувати / доскакати, доскочити; наскакувати / наскочити; надскакувати / надскочити; обскакувати / обскакати, обскочити; прискакувати / прискакати, прискочити), наприклад: *Вони вдарили коней в боки й* ***поскакали*** *поперед валки* (П. Загребельний).

- розподільності руху, позначеного лексемами *поприскакувати, розскакуватися* й *порозскакуватися*, наприклад: *З усіх усюд* ***поприскакувало*** *низове козацтво* (Б. Лепкий);

- інтенсивності руху суб'єкта, яка може бути достатньою (*проскакати*) й надмірною (*перескакати*), наприклад: *Так вони* ***проскакали*** *ввесь день* (Б. Лепкий).

В останньому, п'ятому значенні, наближеному до переносного, слово *скакати* синонімізоване з *танцювати* [10, Т. 9, с. 245], що дає змогу зарахувати його до групи дієслів, які позначають тривалий неспрямований рух. У такому значенні дієслову *скакати* властиві диференційні семи, які не є характерними для всіх означених вище лексико-семантичних варіантів:

- «починального» й «фінітивного» способу дієслівної дії [3 с. 236–237], представленого лексемами *заскакати* й *відскакати*, наприклад: *Та коли дзвони, схитнувшись разом, пішли у танець, великі, середні й маленькі, і* ***заскакали*** *в повітрі, як метелиця, з усіх усюдів сипнули люди* (М. Коцюбинський);

- повторюваного й багато разів виконуваного руху, вираженого словом *попоскакати*, наприклад: *Добряче ж ми тоді* ***попоскакали****, зігрівшись гарячим вином* (Ю. Покальчук);

- надмірно інтенсивного руху, позначеного лексемою *розскакатися*, наприклад: *– –* ***Розскакалися****, – буркнув директор і грюкнув дверима* (Л. Дереш).

Узагальнення виділених під час аналізу багатозначного дієслова руху ознак кожного лексико-семантичного варіанта засвідчує, що кожному з них властиві окремі специфічні показники, які так само, як і при аналізі дієслова фізичної дії, уможливлюють розподіл значень

однієї лексеми за різними лексико-семантичними групами. Так, у першому значенні дієслову *скакати* властиві такі диференційні семи, як 'напрямок руху', його 'розподільність' і 'одноразовість'. Наявність диференційної семи 'напрямок руху', відповідно, позначене на синтаксичному рівні потребою в заповненні локативної позиції. Другий лексико-семантичний варіант передбачає реалізацію результативності, а на синтаксичному рівні – заповнення позиції об'єкта, що невластиво дієслову *скакати* в першому значенні. Специфічною ознакою цієї дієслівної лексеми в третьому значенні є те, що позицію суб'єкта в реченні заповнюють назви неістот, а з-поміж диференційних сем йому може бути властива лише 'одноразовість'. Для четвертого значення дієслова *скакати* властива специфічна диференційна сема 'спосіб несамостійного руху', що позначається на синтаксичному рівні заповненням позиції інструменталя (засобу переміщення), а для п'ятого – сема «починального» й «фінітивного» способу тривалої неперехідної дієслівної дії, що виявляється в закритій синтаксичній позиції об'єкта.

Проведений для прикладу аналіз багатозначних дієслів фізичної дії та руху засвідчує, що динамічність значення дієслівної лексеми й принципи актуалізації тих чи інших сем за різних умов можуть бути усвідомлені лише при детальній і об'єктивній фіксації показників семантичного, морфологічного й синтаксичного характеру. На нашу думку, врахування цих показників може бути взяте за принцип у розподілі дієслівних значень за лексико-семантичними групами чи іншими типологічними об'єднаннями.

Численні спроби створення семантичної типології дієслівної лексики різних мов засвідчують, що універсальність та однозначність як основні ознаки її об'єктивності й логічної істинності можуть бути досягнені лише за умови її багатовимірності (див. [5, с.138–140]). Багатовимірність може бути витлумачена як засада врахування всіх без винятку елементів дієслівної сутності, які так чи інакше засвідчують її класифікаційні ознаки, як-от наведені вище при аналізі дієслівних лексем.

На сьогодні оптимальне врахування всіх необхідних для створення багатовимірної типології показників в українському мовознавстві видається неможливим з огляду на зосередженість наукового пошуку дослідників на описі окремих сегментів дієслівної лексики, зокрема на лексико-семантичних групах, виділених від

дослідження до дослідження на щоразу різних підставах. Окрім того, проблемним є також момент багатозначності дієслівної лексеми, який при типологічних спробах ігнорують, враховуючи під час виділення різних лексико-семантичних групувань лише перше лексикографічне значення. Як правило, такі типологічні дослідження в подальшому себе не виправдовують і суперечать одне одному, оскільки актуалізація тієї чи іншої диференційної семи часто засвідчує перехід або й належність однієї і тієї самої дієслівної лексеми до різних лексико-семантичних груп. Можна сказати, що ігнорування багатозначності дієслівної лексеми як шлях до швидкої й певною мірою формальної класифікації призводить до того, що дієслово, зі своєю семантичною динамічністю, «обігрує» дослідника, засвідчуючи своє функціонування зовсім не в тих групуваннях, до яких його було зараховано лише на основі першого лексикографічного значення.

Багатозначність дієслова є найвагомішою підставою для створення багатовимірної типології, яка, безумовно, враховуватиме той факт, що одна і та сама дієслівна лексема виступатиме в ролі елемента кількох лексико-семантичних груп одночасно. При цьому в кожній лексико-семантичній групі цей елемент набуватиме специфічних семантичних, морфологічних і синтаксичних ознак.

Зрозуміло, що створення багатовимірної типології дієслівних значень є надто складним завданням передусім з огляду на обсяг і копіткість дослідницької роботи, адже по суті кожна дієслівна лексема містить у собі набір диференційних сем, які, у свою чергу, послуговуються набором морфологічних показників і по-різному виявляються на синтаксичному рівні. Виділення й урахування усіх диференційних сем у єдності граматичних ознак щодо кожної дієслівної лексеми і справді може стати непосильним завданням для дослідника, проте цілком можливим способом полегшення такого завдання може бути з'ясування чи то встановлення певної *закономірності*, за якої той чи інший тип дієслівного значення виявляє себе в певному граматичному аспекті. Саме виявлені й доведені закономірності в семантичній системі дієслова, на нашу думку, зможуть вирішити проблему багатовимірної класифікації дієслівних значень.

Література:

1. Авилова Н.С. Вид глагола и семантика глагольного слова : [монография] / Наталья Сергеевна Авилова. – М. : Наука, 1976. – 318 с.
2. Булыгина Т.В. К построению типологии предикатов в русском языке / Т.В. Булыгина // Семантические типы предикатов : [монография] / [отв. ред. О.Н. Селиверстова]. – М. : Наука, 1982. – С. 7–85.
3. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови : академічна граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
4. Кіндей Л.Г. Морфолого-синтаксична омонімія дієслів із префіксами ви-, пере-, по- : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.Г. Кіндей. – Кіровоград, 2002. – 19 с.
5. Леута О.І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові: [монографія]/ Олександр Іванович Леута. – К. : Такі справи, 2008. – 208 с.
6. Маслов Ю.С. Вид и лексическое значение глагола в современном русском литературном языке / Ю.С. Маслов // Известия Академии наук СССР. Отделение литературы и языка. – 1948. – Т.VII. – Вып. 4 (июль-август). – С. 303–316.
7. Мединська Н.М. Структура семантичного поля дієслів багатократно- дистрибутивної і розподільної дії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.М. Мединська. – К., 2000. – 19 с.
8. Попенко О.М. Функціонально-семантична категорія інтенсивності дії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.М. Потапенко. – К., 2005. – 21 с.
9. Сидоренко Т.М. Кількісні способи дієслівної дії в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т.М. Сидоренко. – К., 2005. – 20 с.
10. Словник української мови : в 11 т. / [гол. ред. кол. І.К. Білодід]. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т.1–11.
11. Соколова С.О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові : [монографія] / С.О. Соколова. – К. : Наукова думка, 2003. – 283 с.
12. Шумейкіна А.В. Багатозначність дієслів конкретної фізичної дії в сучасній українській літературній мові : автореф.

дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А.В. Шумейкіна. – К., 2007. – 20 с.

13. Vendler Z. Verbs and times / Z. Vendler // The Philosophical Review. – Vol. 66. – №.2. (Apr., 1957). – P. 143–160.

Овчинникова И.И. Многозначность как объективное основание многомерной семантической типологии глагольных значений. *В статье осуществлен анализ глаголов действия украинского языка с позиций их многозначности и соотнесенности с категорией способа (рода) глагольного действия; выявлена способность глаголов действия к функционированию в рамках разных лексико-семантических групп в связи с семантическими, морфологическими и синтаксическими показателями; определено принцип создания многомерной типологии глагольных значений.*

Ключевые слова: *глагол, значение, вид, способ глагольного действия, типология.*

Ovchynnikova I.I. Ambiguity as objective reason of semantic multidimensional typology of verbal meanings. *Verbs of action in the Ukrainian language from the point of view of meaningful variety and species correlation are analysed in article; the ability of verbs to combine pair and non- pair specific meanings within the lexical and the semantic paradigm.*

Key words*: verbs, lexical meaning, type, verbal action, typology.*

Олекса Г. І.
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ДІЄСЛОВА В ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІЙ ГРУПІ

У статті досліджується семантична структура дієслова в лексико-семантичній групі, при цьому аналізуються останні дослідження в галузі лексичної семантики, систематизуються семантико-кореляційні характеристики дієслів.

Ключові слова: *синонімія, антонімія, семантика.*

У найбільш чіткій формі зумовленість значення знака відношенням, в яких цей знак знаходиться з іншими знаками в